

ÇAĞDAŞ FELSEFEDEKİ “ARMAĞAN” TARTIŞMASI DİN FELSEFESİNE NE KAZANDIRABİLİR?

Recep ALPYAĞIL (*)

Özet

Bu çalışmada, armağan kavramı üzerine yapılan tartışmaların, din felsefesine ne tür bir açılım kazandırabileceği sorusuna yanıt aranmıştır. Bu anlamda, “Tanrı, iman, dini tecrübe, vahiy” kavramlarının -bir yönüyle- bu bağlamda anlaşılabilmesi ileri sürülmüştür. Öte yandan bu kavram dolayımında, din felsefesi için disiplinlerarası bir çalışma denemesi yapmak ve çoğulcu bir din felsefesi tasavvuru tartışmaya açılmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Armağan, din felsefesinde disiplinlerarasılık, gegebenheit

What Kind of Expansion Could Philosophy of Religion Get from the Discussion of Gift in the Contemporary Philosophy

Abstract

In this article, it is investigated for philosophy of religion that what kind of expansion will be gained from the discussion of gift in the contemporary philosophy. It could be said that “God, faith, religious experience, revelation” can be understood in this context. In addition this, it is aimed an essay for the philosophy of religion interdisciplinary study and multitude perspective.

Key Words: Gift, interdisciplinary study in the philosophy of religion, gegebenheit

*) Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.
(e-posta: recepalp@istanbul.edu.tr)

Giriş

İlk bakışta, çok sıradan ve de felsefi sorunların uzağında görünen armağan kavramı, daha yakından bakıldığında birçok felsefi sorunun ve de yanıtın kaynağında yer alır. Bu anlamda, çağdaş felsefede konu tüzünde azımsanamayacak bir literatürün bulunması hiç de tesadüf değildir. Husserl'i *gegebenheit* ve Ricoeur'ün *gift, forgetting* (Ricoeur, 2006) kavramları; Derrida'nın *Given Time*, (Derrida, 1994) Marion'un *Being Given, Reduction and Givenness*, (Marion, 1998; Marion, 2002) Horner'in *Rethinking God as Gift* (Horner, 2002) adlı çalışmaları hep bu bağlamda değerlendirilebilecek türdendir. Batılı dillerde karşılığını bulan *gift*, son derece zengin bir tartışma bağlamı içinde ve kavramlar ailesi arasında yer almakta görünür. Aslında, *verili olan* her şey, armağandır (*gift*), verilir (given); bu anlamıyla da armağana konu olamayan hiçbir şey yok gibidir. Buna ontoloji de dahildir, zira varlık en büyük armağandır; bize, kendini *armağan olarak* sunar.

Geçen yüz yılın varlık filozofu Martin Heidegger, *varlık* kavramının Almanca'daki karşılığı olan 'es gibt' (o verir) üzerinden şu açıklamaları yapar:

O verir'in armağanı olduğundan Varlık vermeye aittir. Bir armağan olarak Varlık verme'den atılmaz. Varlık'ın, mevcut-olma'nın şekli değiştirilir. Mevcudiyete-olanak verme olarak, o, açıkta olmaya aittir, açıkta olmanın armağanı olarak o, verme içinde tutulur. Varlık var (is) değil. Vardır, O açıkta olma olarak Varlığı verir, açıkta olmanın armağanı olarak verme içinde tutulur. Varlık var değil. Vardır, O mevcut-olma'nın (presencing) açıkta olması olarak Varlığı verir. (Heidegger, 2001: 18)

Heidegger üslubuna tanık olanlar için, bu ifadeler, kelime oyunu olmanın ötesinde bir anlam taşır. Ona göre, *es gibt*'in önemi şudur: Batı düşüncesinin başlangıcında *Varlık* düşünülmüştür, fakat *O verir* düşünülmemiştir. Zira "O verir", kendini asla çıplak bir mevcudiyet olarak sunmaz. "Verme anlamına göre, Varlık -O'nun verdiği- gönderilendir (armağandır)". (Heidegger, 2001: 21) Heidegger, bu bağlamda şu düşüncelerini dikkatimize sunar:

Deyimin ötesine gitmek ve soruna geri dönmek için bu "vardır" (there is)'ın nasıl deneyimlenebildiğini ve nasıl görülebildiğini göstermek zorundayız. Oraya ulaşmak için uygun yol "O verir"de verilenin ne olduğunu, "O'nun verdiği "Varlık"ın ne anlama geldiğini, "O'nun verdiği "zaman"ın ne anlama geldiğini açıklamaktır. Böylece Varlık ve zamanı veren "O verir"deki "O"ya doğru ileriye bakmaya çalışıyoruz. Böylece, ileriye bakarak biz yine bir başka anlamda önceden görmüş olduk. Biz "O"nu ve onun "vermesini" görüşe getirmeye ve büyük harfle "O" yazmaya çalışıyoruz. (Heidegger, 2001: 17)

"O verir"le armağan arasındaki benzer *mantık* şu olarak görünmektedir: Nasıl ki, *es gibt* kendini asla çıplak bir mevcudiyet olarak sunmazsa, -kendini sunduğu ölçüde gizlerse- armağan verme denilen hadise de fenomenolojik olarak yakalanabilir, betimlenebilir bir hadise değildir. Zira armağan, bu vasfıyla kendini aşikar etmez. Bu fenomenolojik alaka, Heidegger sonrasındaki birçok tartışmanın da başlangıcını oluşturur.

Heidegger'in zorlu ve spekülâtif dilini burada daha ileri götürmeyi düşünmüyoruz. Öncelikli amacımız, bu literatürün detaylarına girmek olmadığından, bu kadarla yetinmek istiyoruz. Bizim bu çalışmadaki asıl maksadımız, meselenin din felsefesi ile alakalı bir yönünün olup olmadığını sorgulamak ve de bu tartışmanın din felsefesi açısından ne tür bir önemi haiz olduğu sorusuna yanıt aramaktır. Bu ana sorun etrafında düğümlenen diğer sorular ise şunlardır: Söz konusu tartışmanın geleneksel izleri bulunabilir mi? Sözgelimi armağan tartışmasını klasik metinlerimiz bağlamına yerleştirebilir miyiz? Öte yandan, açıkça, ele aldığı sorunlarda bir daralma gözlemlenen din felsefesi alanına bu sorunu dahil edebilir miyiz? "Armağan" dolayımında yapılan tartışmalar din felsefesindeki bazı sorunlar için verimli bir tartışma alanı yaratabilir mi? Takdir edileceği üzere bu soruların mutlaka olumlu yanıtları olmayabilir. Burada mesele çağdaş felsefedeki bir konunun, din felsefesine açılım getirebilme gücünü sınamaktır.

Yukarıda dile getirilen ana fikirler etrafında, konuyu irdelemeye başlayabiliriz. Öncelikle, sonradan tartışacağımız sorunların daha sağlam bir zemin üzerinde gelişmesine katkıda bulunacağından, söz konusu kavramın nasıl bir bağlamda yer aldığına değinmek istiyoruz. Bu sebeple de, disiplinler arası bir yolculuk yapmamız gerekiyor, genel bağlamı göz önüne serebilmek için bu zorunlu görünmektedir. Çalışma ilerledikçe göreceğimiz üzere, armağan mefhumu tam da disiplinlerin kesiştiği bir noktada durmaktadır. Son olarak, konuyu ele alırken, az da olsa farklı alanların dilini kullanmak, takdir edileceği üzere kaçınılmaz olmuştur.

1. "Armağan" Kavramını Anlamak

Konuya en iyi başlama noktalarından birisi, etimolojidir. Armağan, birbirinden farklı birçok kelime grubu ile anlatılabilir. Farsça *ermeğan*, verilen şeydir. Şimdi anlam alanı daralmış olmakla birlikte, Türkçedeki *vergi* deyişi buna uygun düşer. Sözgelimi, "*Tanrı vergisi*" sözü bu çalışmada anlatmak istediğimiz şeyler açısından son derece önemlidir. Yine bu amaçla kullanılan bir başka deyiş "bağış"tır. Bu da armağan hadisesiyle ortaya çıkan sonucu gösterir. Armağan, bu ilişkiye girenler arasında bir *bağ* tesis eder. Bağışta bulunanla, bağışlananlar arasında bir rabita kurulmuş olur. Söz gelimi her türden olumlu ilişkinin başında armağan sunmak, bir bağ kurmak için en önemli adımdır. Öte yandan, bağışlama da (affetme-for-giveness) yine aynı etimolojik kökenden kaynaklanır. (Daha ileri okumalar için bkz. Bataille, 1999; Coşar, 2007; Bourdieu, 1995; Akay, 1999)

Etimolojiden anlaşılan, çok basitçe, armağanın vermeye dayalı bir edim olduğudur. Ama nasıl vermek? Eğer bir karşılık için veriliyorsa, bu durumda armağan değil, bir çıkar ilişkisi vardır. Yok, eğer para karşılığı bir şey veriliyorsa bu da alış-veriştir, ekonomidir. Peki, armağan ilişkisini tanımlayan, eğer böyle bir şey mümkünse, nedir? Armağan, *herhangi bir beklenti olmaksızın verilen şeydir*. Hakiki olan sadece karşılıksız verilir, bu ise imkansızdır. Öte yandan armağan, kendisine *aynıyla* mukabele edilemeyen şeydir. Ortada bir denksizlik durumu olmalıdır ki, buna armağan ilişkisi denilebilsin. Bu anlamda armağanda gerçekten zor bir ikilem söz konusudur. Çünkü veren ve alınan arasında bir denklik yoksa, bu takdirde bir ezilme, sömürü ortaya çıkacaktır. Yok, eğer bu ikisi

denkse bu durumda da bir alış-veriş ilişkisi var demektir. Denebilirse eğer, bu açmaz bizi, armağanın teolojik boyutuna götürecektir. Zira, bir armağan ilişkisindeki bu karşılıklı, hiçbir karşılık beklemeden veren Tanrı bozabilir görünmektedir.

a. Teolojik Bağlam

Gerçekte armağanın öncelikli ve asıl tartışma bağlamı teolojiktir. Çünkü armağanın varlık zemini aslında *Asli Varlık*ın da zeminidir. Zira ilk veren, karşılıksız veren, bağışlayan Tanrı'dır. Sonraki verme, armağan etme eylemleri bu ilk ve asli eylemin bir tekrarı gibidir. Halen, armağan için kullanmakta olduğumuz, Arapça kökenli *hediye* kelimesi bu yoğun teolojik muhtevaya sahiptir. Tanrı *Hâdi'*dir, verdiği de hediyedir, mümin kişi mühtedi, hidayete ermiş olandır, ihtida. Bu etimolojik alaka, kelimenin Latince kökeninde de vardır. İman, Tanrı bağışıdır (grace); onun bağışlamasının (for-giveness) Hıristiyan teolojisinin önemli bir konusu olduğu hatırlanacaktır. (Daha da ötede "affedersiniz, bağışlayın, lütfen, teşekkür ederim" gibi, toplumun evrimi içinde biçimsel ve yapay hale dönüşmüş kelimelerin bile bu ilk armağan mefumu üzerine temellenmiş olduğu görülmektedir. Kısaca armağan birçok bağlama sirayet etmiş durumdadır.) Tabii ki bu kelimeler kümesi teolojik bir dil için yeterli değildir; bize ancak armağanla ulaşılmak istenen hedefler hakkında fikir verirler. Burada en ilginç nokta iman olayının, hidayetin verme ile, belli bir yönüyle armağanla ilintili olmasıdır. Yani armağan sahip olunan değil *verilen bir şey* olarak görünür. Benzer şekilde insanların evrende sahip olduğu şeyler de esasında bir vergidir, Tanrı vergisidir. Bu yönüyle bakıldığında insan, Tanrı açısından tamamıyla bir armağan dünyası içinde yaşamaktadır. Peki, bunun ne türen bir anlamı vardır. Metin ilerledikçe hem teolojik bağlamı hem de bunun önemini tartışmaya devam edeceğiz, ancak şimdilik şu kadarını söylemekle yetinelim: Şayet her şey Tanrı vergisi olan bir armağan ise, insanlardan beklenen bu *armağan çevrimini* devam ettirmeleridir.

Konunun geldiği bu noktada, hemen akla gelebilecek olan bir soru ile devam edelim: Bugün her yanımızı sarmış olan ekonomik bir olgunun, armağanın, hem felsefe hem de din felsefesi için ne gibi bir önemi olabilir? Bu sorunun yanıtı, çalışmamızın sonunda netleşecektir, bununla birlikte erken bir yanıt olmak üzere şunu söyleyebiliriz. Armağan, "*verme, verilen obje ve alma*" üçlüsünden oluşur. Bu anlamda, evrendeki her şey bir *verilmişlik* durumu olarak düşünülmüştür. Çok basit bir analiz bile aslında yaşantımızın önemli ölçüde verme ve alma üzerine kurulu olduğunu gösterecektir. En basit bir ifadeyle, farklı bir ilişki tarzını temsil eden bu olaya din felsefesinin uzak kalması düşünülemez. Son tahlilde, Tanrı ile insan Tanrı ile evren arasındaki felsefi *bağı* anlamlandırmak için önümüzde farklı bir şema olduğunu ifade edebiliriz. Bu anlamda, *Modern Theology* adlı derginin, son birkaç sayısında ağırlıklı olarak bu konunun teolojik açıklımlarıyla ilgili tartışmalara yer verilmesi önemlidir. (Milbank, 1995; Billings, 2005) Bir çok konuda olduğu gibi, *bazı sorunlar* önce teolojik bir kontekste evirilip daha sonra, felsefi bir bağlamda tartışılırlar. Öyle görünüyor ki, armağan konusundaki bu teolojik yön, din felsefesine geçiş için iyi bir basamak oluşturmaktadır. Ancak biz, konuyu farklı boyutlarıyla biraz daha detaylandırmak istiyoruz.

2. Armağan Kavramını İslam Düşüncesinde Konumlandırmak

Konunun başında sorduğumuz ilk soru, meselenin klasik İslam düşüncesine eklenip eklenemeyeceği idi. Şimdi bunu yanıtlamak istiyoruz. Takdir edileceği üzere, amacımız, basitçe bir sorunu kopyalayıp onun bambaşka bir bağlama yapıştırmak değildir. Felsefi meseleler, ancak belli *topos*da, yerde, olduğunda daha anlamlı olacaktır. Bu durum, Türkiye’de felsefe yapmanın zorunlu koşullarından biri olarak görünmektedir. Armağan kavramı, bu anlamda söylemek istediklerimizi kolaylaştırır bir nitelik taşımaktadır. Zira bu dolayımında yapılan tartışmaların izini sürdüğümüzde, esasında konunun bize hiç de yabancı olmadığı anlaşılmaktadır. İlginçtir, bu defa Batılı bir araştırmacı, tersten bir tavırla İslami armağan kavramına kendi kültüründe yer edindirmek istemiştir. Geçen yüzyılda yaşayan Fransız antropolog Marcel Mauss, armağan konusundaki klasik çalışmasını, *Bağış (Hediye) Üzerine Bir Deneme*, Kur’an’dan şu ayetlerle ve de yorumla tamamlar:

Mekke’de Muhammed’e inen ünlü LXIV. sure, Teğâbün suresi (Son hüküm), Tanrı’nın adına şöyle der:

15. Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır: Büyük mükâfat ise Allah’ın yanındadır.

16. O hâlde gücünüz yettiğince Allah’a isyandan kaçının. Dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğinize olarak harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.

17. Eğer Allah’a (rızası uğruna) ödünç verirsiniz, Allah onu sizin için kat kat artırır ve sizi bağışlar. Allah çok mükâfat verendir, ceza vermekte acele etmeyendir.

18. Görülmeyeni ve görüleni bilendir. Üstündür, hikmet sahibidir.

Allah adının yerine toplumun ve meslek grubunun adını koyun ya da her üç adı birbirine ekleyin (eğer dindar biriyeniz); sadaka kavramının yerine işbirliği, çalışma, başkası için yapılan yardım kavramlarını koyun: Yetkin bir oluşum hâlindeki ekonomi sanatıyla ilgili çok iyi bir düşünce elde edeceksiniz. Bu sanatın kimi ekonomik gruplarda ve kendi çıkarlarını, toplumun çıkarını kendilerini yöneten kişilerden çoğunlukla daha iyi hisseden yığınların kalbinde çoktan kendini göstermeye başladığını görüyoruz. (Mauss, 2005: 364-365)

Mauss’un, metnini Kur’an’dan ayetlerle bitirmesi ve de ardından bu ayetleri armağan bağlamında yorumlaması, günümüz okuruna biraz tuhaf gelebilir. Açıkçası bu türden esnek ve de dikkatli tutumları her zaman görmek alışık olmadığımız bir şeydir Batılı akademide. Bu durum da, yine armağan mefhumunun bir uzantısı olarak anlamlı görünmektedir. Her şeye rağmen, Mauss’un tutumu dikkate değer bir çabadır ve de sürdürülmelidir. Öyle zannediyoruz ki, düşünce bağlamlarının günümüzdeki gibi keskinleşmediği tarihsel dilimlerde bu türden geçişleri her zaman görmek olasıdır. Biz bu aşamada, Mauss’un çabasını Kur’an bağlamında daha ileri bir noktaya taşıyıp taşıyamayacağımızı sormak istiyoruz. Kanaatimizce bu mümkündür, hatta denebilirse eğer, Kur’an önemli ölçüde ar-

mağan mantığı üzerinde yer almaktadır. Şimdilik çok erken bir not olmakla birlikte, ifade etmek isteriz ki, onu anlamak da yine bu armağan hermenötiğine bağlıdır.

a. Kitabî Referanslar

Kur'an'da, armağanla anlatılmak istenen nüktenin yer aldığı birçok konu bulunmaktadır. Sözelimi yaşanmış bir olay olarak, Muhacir-Ensar ilişkisinin, gerçekte nasıl bir ilişki olduğu düşünülmeye değerdir:

Daha önce Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenler karşısında içlerinde bir kaygı duymazlar. Kendileri bir zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. *Nefsinin cimriliğinden* korunanlar kurtuluşa erenlerdir. (Haşr/59: 9)

Bu ayette yer alan ifadeler, her iki grubun da nasıl bir kuvvetli *bağ* tesis ettiğini ve bu bağın, armağan (bağış) ilişkisi dolayımında gerçekleştiğini gösterir mahiyettedir. Bu tarihsel olay, hiçbir karşılık beklemeden vermek mefhumunun son derece istisnai tezahürlerinden biri olarak görünmektedir. Ayrıca günümüzdeki armağan tartışmalarının bir başka yönünün de, *cömertlik etiği* olduğu dikkate alındığında ayetin sonunun nasıl bir önem taşıdığı ortaya çıkar. Bununla birlikte, kelimenin tam anlamıyla armağan ilişkisini yansıtan, bir cömertlik durumunun insan için zor olduğunu, yine Kur'an söyler: "O, mallarınızı tümüyle istemez. Şayet böyle olsaydı, cimrilik ederdiniz ve de kinleriniz ortaya çıkardı." (Muhammed/47: 36-37). Bu sebeple olsa gerek, alınan şeyler mutlak surette bir karşılık esası üzerine kuruludur. Ve yine o nedenle olsa gerek, 'almadan vermek Allah'a mahsustur' deyişi dilimizde yer alır. Hal böyle olmakla birlikte Kur'an'ın *hedeflediği şeyin* bir cömertlik etiği oluşunu da söylemek mümkündür. Burada şu ayrımı yapmak gerekir: Toplumsal ilişkilerde asıl olan karşılıklı esasıdır; ancak arzu edilen, hedeflenen şey, almaktan vermektir. Bu bağlamda şu ayet üzerinde düşünülmeğe değer: "*Onlardan önce yurda konmuş ve imana sarılmış olanlar, kendilerine hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden ötürü göğüslerinde bir ihtiyaç duymazlar. Kendilerinin ihtiyaçları olsa bile, ötekileri kendi nefislerine tercih ederler. Nefsinin cimriliğinden/doymazlığından korunanlar, kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.*" (Haşr/59- 9) İhtiyacı olduğu halde verebilmek bir öz-veridir; (az veren maldan/çok veren candan verir) toplumun nasıl bir düzlemde kurulması gerektiğine ilişkin de önemli bir nüktedir. (Komşusu açken tok yatmamak, minnet etmeksizin vermek de burada tartışılan konu bağlamında değerlendirilebilecek olan prensiplerdir.)

Armağan ilişkisinde, her zaman bir *fazlanın* olduğu hatırlanmalıdır. Bu fazlalık onu, alış-veriş bağlamından çıkarır. Bu noktayı Kur'an'da yer alan iki örnek üzerinde açmak istiyoruz. Bunların ilki "selam vermek"tir: "Bir selam ile selamlandığınız zaman siz de *ondan daha güzeli ile selamlayın*; yahut aynı şekilde karşılık verin." (Nisa/4: 86) Buradaki vurgulu kısma dikkat etmek gerekmektedir. Öncelikle tavsiye edilen şey, daha güzeliyle mukabelede bulunmaktadır, eğer mümkün değilse, aynıyla. Diğer bir deyişle belli bir karşılık vardır, ama yine de bir "fazla" (fazilet ile) ile mukabelede bulunmak özendirilir. Böylelikle, armağan ilişkisindeki denge bozulur, yani armağan bir alış veriş olmaktan

çıklar. Bu dengenin bozumu armağan ilişkisinin esasıdır. O¹ Öyle zannediyoruz ki, bu fazlalık-fazilete dönük ilişki sadece ahlaki konularda değil, hukukta da bu paralelde görünür. İslam dini, hukuki açıdan son derece adil bir 'karşılıklılık ilişkisi' kurmayı hedeflemişse de bununla eş zamanlı olarak ahlaki açıdan inananlardan beklenen şey bağışlama, 'vazgeçebilme' feda/karlıkta bulunabilme noktasına ulaşabilmeleridir. Bu durumun en güzel örneğini Hz. Peygamber'in Uhud savaşındaki konumunda görmekteyiz. Uhud savaşı sırasında Peygamber, amcası Hamza'yı, burnu ve kulakları kesilmiş, ciğerleri çıkarılmış bir halde öldürülmüş görünce şöyle yemin etmiş olduğu rivayet edilir: "Eğer Allah bana zafer verirse senin yerine yetmiş kişiyi böyle yapacağım." Bunun üzerine Peygamber aşağıdaki ayetle uyarılmıştır:

Eğer ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misliyle ceza verin; ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır. (Nahl, 16/ 126)

Hukuki açıdan asıl olan karşılıktır (kesinlikle ölçüyü aşmayan bir cezalandırmadır); ama aynı olayın bir başka boyutu daha vardır, ayette 'sabr' kelimesiyle işaret edilen, 'vazgeçme' yani bağışlamadır (affetme).² Bu da, uzun vadede ulaşılması hedeflenen bir meziyettir. Konuyu dağıtmaksızın, söylemek isteriz ki, bugün bütün bir Anglo-Amerikan literatüründe, bu bağışlama/affetme konsepti işlenmektedir. Geçen yüzyılda kalan travmatik savaşın ardından sağlıklı bir toplumun inşasının başka bir yolu yok görünmektedir.

Bu çalışmadaki hedefimiz, bu konuları daha fazla detaylandırmak değildir. Burada şunun denebileceğini de tahmin edebiliriz: "Bu tavır, dolayısıyla bu çalışma din felsefesinden uzaklaşmadır". Kanaatimizce bu husus da tartışmaya açılmalıdır. Zira tek bir genel-geçer din felsefesi tanımının olamayacağı dikkate alınrsa, söz konusu kavramın neye delalet edebileceğini bizim performansımızın belirleyeceğini ifade etmek isteriz. Bu durumdaki asıl soru, din felsefesinin somut ve soyut düşünme etkinliklerini ne ölçüde birbirinden ayırmak istediğidir. Aristo felsefesinin açtığı yarığın, bugün felsefede hala tartışılan bir konu olması düşünüldüğünde, bilgece bir tutumun ve de din felsefesinin bu iki alan arasını üleştirme çabasında olması gerektiği söylenmelidir. Dolayısıyla, Kitab'a atıfta bulunmak zorunlu olarak ne kelamiliği ne de felsefe dışılığı çağrıştırır.

b. Düşünsel Referanslar

Kur'an'da yer alan armağan kavramı, sadece bir metinsel bir boyut olarak kalmamıştır. Bu durumun, felsefi metinlerde örneğini bulmak mümkündür. Birçok konuda olduğu gibi bu konuda da, öncü notlara rastladığımız düşünür İbn Sina'dır. Tanrı'nın isimle-

1) Burada armağan bağlamında değerlendirilebilecek birkaç örneğe daha işaret etmek isteriz. Sözgelimi kısas karşılıklı ilişkinin en önemli biçimi olarak görünür; bununla birlikte Kur'an bu konuda da bir armağan ilişkisini önerir: "Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısastır (Her yaralama misli ile cezalandırılır). Kim bunu (kısası) bağışlarsa kendisi için o kefarettir olur." (Maide/5: 5). Başka örnekler için de bkz. (Neml/27: 35)

2) Hediye'nin hukuki niteliğine ilişkin güzel bir çalışma için bkz. Şener, (1984); (Singer, 2002). Ayrıca şu kitabın başlığı bile esasında bir kavramsallaştırma olarak üzerinde düşünülmeğe değer: *Hibetü'l-hakayık/Atebetü'l-hakayık*, (Yükneki, 1915).

rinden birinin *Veren* olduğu düşünüldüğünde, aşağıda yer alan İbn Sina yorumu dikkat çekicidir:

el-Cude nedir bilir misin? Cûd gerekli olan şeyi karşılık beklemeden vermek demektir. Lazım olmayan birisine bıçak hibe eden cevvad sayılmaz. Herhangi bir karşılık beklentisiyle bir şey veren de cevvad değildir. Beklenen karşılığın aynı veya nakdi, ya da başka bir şekilde olması fark etmez. Dahası övülme beklentisiyle veya yerilmekten kurtulmak, yahut daha güzele veya da gerekene ulaşmak için olması da fark etmez. Onurlanma, övülme, yaptığının güzel bulunması beklentisiyle cömertlik eden cevvad değil, yaptığı için bedel peşinde olandır. Cevvad olan Hak Teala, faydaların kendisinden -bir istek ve kendisine dönecek talep kastetmeksizin- taşıdığı zattır. (İbn Sina, 2005: 144; krş. İbn Sina, 2004).)

Bu küçük pasaj son derece önemlidir. Bu, hem İbn Sina felsefesinin gücü hem de onun başka bağlamlarda yeniden üretilebilirliğini sorgulamak bakımından güzel bir örnektir. Zira onda, burada ele almadığımız, ama çağdaş felsefede çok önemli tartışmalar yumağı olan armağan konusuna ilişkin aydınlatıcı iç görüler bulunmaktadır. Ne yazık ki, sözünü ettiğimiz bu bağlamlarda, onun esamisi bile okunmamaktadır. Aquinas ya da başka örneklerde eğer, İbn Sina mutlaka zikrediliyorsa, ama bugün, bu söz konusu olamıyorsa, öyle zannediyoruz ki, sorumlu yine biziz.

Diğer taraftan, İbn Sinacı gelenekten önemli ölçüde yararlandığını bildiğimiz İbn Arabi de bu bağlamda özgün görüşler serdetmiştir:

Sonra vergilere dönüp deriz ki: Vergiler ya Zat ya da isimlere nispet edilir. Zat'tan kaynaklanan ihsan, hibe ve vergiler, ancak ilahi bir tecelliden meydana gelebilir. Zat'tan olan tecelli ise, ancak tecelli edilenin yeteneğine göre olabilir. Bundan başka bir şeyin olması mümkün değildir. O halde tecelli edilen şey, yalnızca kendi suretini Hakk'ın aynasında görmüştür, yoksa Hakk'ı görmemiştir. Zaten suretini ancak kendisinde gördüğünü bildiği durumda, Hakk'ı görmesi de mümkün değildir. Bu durumda Hak, gören kişi için bir ayna gibidir. Kişi sureti aynada görünce, suretleri veya kendi suretini ancak onda gördüğünü bildiği halde aynayı göremez.

Allah bu ayna örneğini zat tecellisi için bir misal olarak ortaya koymuştur. Böylece tecelli edilen, Hakk'ı görmediğini bilir. Görme ve tecelliye bundan daha yakın ve benzer bir örnek yoktur. Aynada bir sureti gördüğünde, aynanın cismini de görmeyi bir dene! Kesinlikle göremezsin. Hatta aynalardaki görüntülerde durumun böyle olduğunu algılayan bazı insanlar, görülen suretin görenin gözü ile ayna arasında [perde] olduğu fikrine varmıştır. (İbn Arabi, 2006: 48)

Ona göre, her İlahi isimden bir ikram tecelli eder ve bu, Allah'ın yaratıklarına rahmetidir. Belki bu konuyu mistisizm bağlamında ayrıca ele almak gerekmektedir. Armağanın bir ilişki biçimi olması ve yine bu bağlamda Tanrı ile evren arasındaki ilişkinin buna irca edilmesi, üzerinde çalışılmayı bekleyen bir konudur. Burada bir ek not olarak belirtmek

isteriz ki, bu durum sufiler arasında adı armağan olan bir dizi kitabın ortaya çıkmasına da kaynaklık etmiştir. (Cami, 2005; Beyzadeoğlu, 1994; Tunçay, 1997)

3. Armağanın Din felsefesi İçin Önemi

Çalışmamızın başında da belirttiğimiz üzere, her ne kadar armağan kavramını tahlil etmeye çalışıyorsak da, burada konuyu taşımak istediğimiz asıl bağlam din felsefesidir. Peki, şu ana kadar anlatılanlar dikkate alındığında, konunun din felsefesi açısından nasıl bir önemi vardır ya da olabilir? Kanaatimizce armağan, din felsefesinin şu konuları ile irtibatlı görünmektedir:

i. *Tanrı Tasavvuru*: Malum olduğu üzere, din felsefesinde, *ontolojik kanıt* konusunda yoğun bir literatür vardır. Tanrıyı özellikle varlık ufku bağlamında ele almak alışıldık bir felsefi tarzdır. Bununla birlikte, eklenebilir ki, bu tarz tek ve nihai bir tarz değildir, en azından başka olanaklar üzerinde de çalışılabilir. Acaba Tanrı'yı var ya da yok ikileminin dışında *başka türlü* düşünmek olası mıdır? Öyle zannediyoruz ki, armağanın teolojik yorumu birçok konuda olduğu üzere, din felsefesine geçiş için de bize en azından bir başlangıç olarak yeteri kadar şey söylemektedir. Buna göre, *Vehhab* olan Tanrı ilk armağan sunandır. Bu yönüyle bakıldığında, Tanrıyı salt varlıkla alakalı bir biçimde düşünmek eksik kalmakta gibidir. Bu anlamda, Heidegger'in burada değinemeyeceğimiz yoğun bir mesai harcadığını biliyoruz. Makalenin başında söylediğimiz üzere, o Varlığı es gıbt (o verir) olarak düşünmekteydi. O'luk, varlık ufku dışında bir kavram olarak görünür. Heideggerci zemin üzerinde hareket eden Levinas, es gıbt'in, Fransızcaya *Il y a* olarak çevrilebileceği düşüncesindedir. Bu, "Oradaki varlık" ya da "Orada var", anlamına gelir ve artık Aristocu gelenek içinde olmayan bir varlık boyutudur bu:

Olmanın bu kişisiz, anonim, fakat söndürülemez olan ve hiçliğin derinliklerinde uğuldayan "içten içe yanıp tükenişi"ni *il y a* olarak adlandırıyoruz. *Il y a*, kişisel bir biçime bürünmeyi reddedişiyle, "genel olarak olmak"tır. Bu kavramı, dışsal şeyler olsun içsel dünya olsun herhangi bir "varolan"a borçlu değiliz. *Il y a* hem içselliği hem dışsallığı aşar; hatta bir iç-dış ayrımına bile olanak tanımaz. Olmanın anonim akışı her türlü özneyi, kişiyi ya da şeyi ele geçirir, istila eder. Varolanlara ulaşmamızı sağlayan özne-nesne ayrımı, genel olarak olmaya ulaştığımız bir düşünmede hareket noktası olmaz. (Levinas, 2003a: 50)

Ilya kavramı bizi, Tanrıdan ziyade, Tanrı'nın yokluğuna, her türlü varolanın yokluğuna götürür. (Levinas, 2003: 53.) Burada dikkatlerden kaçmaması gereken oldukça ince bir sınır vardır, Levinas'ın sözünü ettiği yokluk, kesinlikle bir Tanrısızlık hali değildir. Aksine, onu varlık ve yokluk ikileminin dışında, daha yüce bir surette "kavrayışsız kavrama" halidir. Burada Tanrı, olmaktan başka türüdür. (Levinas, 2003b: 257 - Levinas bu anlamda, Marion'un Varlıksız Tanrı (God Without Being) kitabının, varlık ufkunda olanları ürküteceğini söyler. Marion, 1991) Tam da Levinas'ın kitabının başlığının ima ettiği üzere. *Varolmaktan Başka Türü Ya da Özün Ötesinde*. (Marion, 1987; krş Schrag, 2002) (Yine bir not olmak üzere ifade edebiliriz ki, bu durum mistiklerin Tanrıyı bir hiçlik olarak deneyimlemeleri ile paralel görünmektedir.)

ii: *Dini tecrübe ve Vahiy*: Tartışmaya çalıştığımız konu bağlamında, Kıta Avrupa'sı felsefe geleneğinde, din felsefesi içinde düşünebileceğimiz Jean-Luc Marion'un düşünceleri ilgi çekicidir. O, bütün eşyayı *verilmişlik* olarak düşünür, eserlerinden de anlaşıldığı üzere felsefi kariyerini verilmış olan üzerinde yoğunlaştırmıştır. Aynı bir araştırmanın konusu olmakla birlikte, Marion'un verilmışlik ufku içinde sözünü ettiği ve *satureted phenomenon* olarak adlandırdığı bir olaya değinmek istiyoruz. Onun, hemen hemen her çalışmasında, atıfta bulunduğu bu kavram, aynı zamanda felsefe sahnesine dahil olduğu ilk kavramdır da. (Marion, 2000) Bizim, *meşbu fenomen (satureted phenomenon)* olarak çevirmeyi yeğlediğimiz bu durum, *bizzat verili olanın* önem taşıdığı, Derrida'nın imkansız olarak düşündüğü armağan hadisesinin bir örneği olarak durur. Peki, nedir meşbu fenomen, eğer böyle bir soru anlamlıysa? Bütün anlam yükü aslında *satureted* kelimesinde: Dolgun, şişkin, zengin gibi anlamlara gelen bu kelime Husserl'in *fakir* (poor) fenomenine karşıt olarak düşünülmüş. Husserl'in meşhur yönelim, yönelinen ayırımına göre, yönelinen, yönelimin içeriğini asla tam olarak doldurmaz, hep eksik ve fakir kalan bir yön vardır. Sözelimi Budapeşte kelimesini düşünelim, eğer ben orada hiç kalmamışsam, bu kelimenin içeriği eksiktir, biraz kalmışsam, az eksiktir, ama orada yaşıyorsam da bu eksiklik tamamlanacak değildir. (Caputo, 1999: 192 vd.; krş. Caputo, 2003) İşte Marion, Husserl'in bu zayıf fenomenine karşı, meşbu fenomenen söz eder. Burada, eksiklik bir yana, kullanmaya çalıştığımız Türkçe karşılıktan da anlaşılacağı üzere, *taşma* vardır. Sezgi o ölçüde yoğundur ki, tecrübe kavramın içeriğinden taşar.

Sezgiyi aşan, kontrol edilememekle karakterize olan belli bir tür fenomenen söz edilmeli. Kendisini adlandırabileceğimiz bütün anlamların ötesinde ve üstünde. Onun zuhur edişini tahdit edebileceğimiz herhangi bir anlamlı form, kategori yoktur. Onu öngörmek de olasılık dışıdır, zira onun verilışı herhangi bir zorunlu durumu aşar. Burada mesele bunu sınırlı bir kavram içinde algılama değildir, zira o, söz konusu kavramdan her zaman taşar. Onun bu fazlalığını herhangi bir konseptle kuşatmak olası değildir. (Marion, 2003: 3)

Rahatlıkla tahmin edileceği üzere, *satureted phenomenon* hadisesinde yaşanan durum, dini bir deneyimdir, Tanrı'yla olan alakada zuhur edendir. Ama kesinlikle felsefecilerin Tanrısı değil, mistiklerin Tanrısıdır söz konusu olan. Mistik öylesine bir deneyim yaşar ki, yani Tanrı kendisine öyle bir *vergi* verir ki, burada artık bilindik kavramların, özellikle de felsefi kavramların bu verileni kuşatması mümkün değildir. Verilen, kavrama sığmaz, ondan taşar, yayılır.

Marion'un, meşbu fenomen olarak kavramsallaştırmaya çalıştığı bu durumun konumuzla alakalı olabileceğini düşündüğümüz iki örneği vardır: Dini tecrübe ve onunla bağlantılı olmakla birlikte önemli ölçüde ondan farklılaşan vahiy. Burada asıl tartışılacak olan konu dini tecrübedir. Dini tecrübede yaşanan hal, tam da Marion'un sözünü ettiği türden bir meşbu fenomen durumuna denk gelir. Dini deneyim hadiseleri, alınan değil, verilen, verildikten sonra sahip olunan deneyimlerdir. Mümin öylesine bir deneyim yaşar

ki, yani Tanrı kendisine öyle bir vergi verir ki, burada artık bilindik kavramların, özellikle de felsefi kavramların bu verileni kuşatması mümkün değildir. Verilen, kavrama sığmaz, ondan taşar, yayılır.

Bu çalışmanın, hedeflerinden birinin de, salt aktarıma dayalı bir çatıyı aşabilmek olduğu dikkate alınırca, şunu sormamız lüzumu vardır: Acaba, *satureted phenomenon* hadisesi, sadece fenomenolojinin diline mi özgüdür? İlginçtir, Marion'un sözünü ettiği *satureted phenomenon* hadisesi, İslam düşüncesi içinde de karşılığını bulmuş görülmüştür. Burada sadece bir ilk-el örnek olarak Mevlana anılmaya değerdir.

Şaraba gark oldum, (...) akıl, elveda dedi, bir daha Kendime; gelemem, akıllanamam ben.

Akıl da, küfür de delirdi, dünyalara sığamadı, dünyadan dışarıya gitti; çünkü küp baştan çıktı, coşkunluk haddi aştı. (Mevlana, IV, 1992: 363)

Ne diye şu dünya küpünde şarap gibi coşup köpürmezsin de coşkunluğun, şu gök renkli kapağı aşmaz? (Mevlana, VI, 1992: 86)

Susmada küpten daha iyi değilim ya; şarap bile küpte gizli kalamıyor.

Aşk şarabıysa daha da fazla coşup köpüren bir şarap; bir solukcağız burada kalsa hemen anlarsın. (Mevlana, VI, 1992: 348)

O şarap, gönül bulandıran, üzümden sıkılıp yapılan şarap değil; Tanrı elinden geldi, bağış küpünden sunuldu. (Mevlana, VII, 1992: 73)

Alıntılarda açıkça görüldüğü üzere, Mevlana'nın "bağış küpünden sunulan şaraptan" ve yine aynı şarabın "coşup, köpürmesi ve haddi aşmasından" söz etmesi burada tartışılan sorunlar açısından dikkate değerdir. Bu anlamda, küp metaforu ve küpün kırılması da ilginçtir. Bu imge, yaşanan deneyimin dile gelmez oluşunu, ondan taşıışı güzel ifade eder.

Burada *çekinceli bir biçimde*, vahiy hadisesinin de, armağan bağlamında düşünülebi-leceğini bir not olarak ifade etmek isteriz. (Carlson, 2007; Farmer, 2002) Çağdaş kıtasal felsefede yoğun bir biçimde hem Heidegger hem de Derrida kaynaklı olarak, "açımlanabilirlik/ilham (Offenbarkeit) ile açıklama/vahiy (Offenbarung) arasında bir ayrımın olup olmadığı tartışılmıştır. Sözgelimi Derrida, bu bağlamda şunları kaydeder:

En soyut biçim altında, içinde tartıştığımız açmaz belki şu olacaktır: Açımlanabilirlik (Offenbarkeit) açıklamadan (Offenbarung) daha kökensel, ve dolayısıyla da bütün dinden bağımsız mıdır? Yani, deneyimlenmesinin yapıları ve ona ilişkin olacak çözümlemeden bağımsız mıdır? Kökenin yeri, ya da en azından bir "düşünümlü iman"ın yeri, hatta bu imanun kendisi burada olmayacak mıdır? Ya da tersine bir şekilde, açıklama olayı açımlanabilirliğin kendisini, ve ışığın kökenini, kökensel ışığı, görünürlüğün görünemezliğinin ta kendisini açmak anlamına mı gelecektir? Bu belki inançlı veya ilahiyatçı olan birinin, özellikle de kökensel -başlangıçtaki-Hıristiyanlığın, Heidegger'in bunca borçlu olduğunu tanıdığı Lutherci ge-

lenekteki Urchristentum'un Hristiyanın söyleyeceği bir şeydir. (Derrida, 2002: 53-54)

Kuşkusuz, belli bir ıstılahî anlam taşıyan vahyin bu türden spekülâtif bir yorumla ele alınması eleştirilebilir. Bununla birlikte, vahiyde verili olan boyutun da gözden kaçmaması gerekir. İslam düşünce geleneği içinde, vahyin Vehbi mi yoksa kesbi mi olduğu şeklindeki tartışmalar hatırlanacaktır, bu anlamda vahiy, temelde vehbi olan, yani verilen, yani armağan edilen bir şey olarak düşünülmüştür. Bu açıklamaya, oldukça seküler görünen bir tartışmanın ne türden uzanımları olabileceğine işaret etmek için yer verdik, takdir edileceği üzere bu konunun detaylarına girmek, buradaki asıl amacımız değildir. Şimdilik, müstakil çalışmalara konu olur düşüncesiyle, bu kadarla yetinmek istiyoruz. (Yavuz, t.y.; Razi, 2003)

iii. *İman*: Din felsefesinin önemli konularından biri olan iman hadisesi için de, az önce anılan örneklere benzer bir şeyin söylenip söylemeyeceği sorulmaya değerdir. İmanı, (hidayet) biz mi *kazanırız* yoksa o bize *verilen* bir şey midir? Burada armağanın imkansızın deneyimi olduğunu söyleyen Derrida hatırlanacak olursa, bazı açılardan iman sahibi olmak, imkansızın deneyimi olarak görünür. Başka bir deyişle, iman Tanrının bir armağanıdır. En azından, bu hadiseyi böyle gören müminler vardır. Meseleye bu şekilde bakıyor oluşumuz, imanın rasyonel temeller taşıdığı gerçeğini kesinlikle dışlamaz. Aksine, onu salt rasyonalite olarak gören anlayışa bir sınır çeker, ondaki verili olan boyuta dikkatleri çekmeye çalışır. Burada şu soruyu düşünmek konumuzu açıcı bir nitelik taşır: Bir delili, basit bir olgu olmaktan çıkarıp, belli bir şeyi destekler konuma getiren, bizi ikna eden yön nedir? Öyle zannediyoruz ki, delilde, onun delil olmağını aşan bir veçhe vardır. Bu veçhe, söz konusu delilin niçin "bazı insanları ikna ederken bazılarını da ikna etmediğini" açıklar. Bu anlamda Kur'an'da yer alan şu ayet üzerinde düşünebiliriz: "Eğer sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik de onlar elleriyle onu tutmuş olsalardı, yine de inkâr ediciler: Bu, apaçık büyüden başka bir şey değildir, derlerdi." (Enam/6, 7) Eğer yanlış anlamıyorsak ayette, delilin gereksizliğine değil, ama belli bir aşamadan sonra da nasıl anlamsızlaşabileceğine işaret vardır. Benzer bir nükte, şu ayette de vurgulanır görünür: "Eğer biz onlara melekleri indirsek, ölümler onlarla konuşsa ve her şeyi karşularına toplasaydık, Allah dilemedikçe, yine de inanmazlardı." (Enam/6, 111) Bu ayet, üst düzeyde deliller olduğunda bile imanın gerçekleşemeyeceğine işaret eder. Son tahlilde, hidayet olayında *verilen/bahşedilen* bir şey vardır, kanımızca bu nokta armağan bağlamında düşünülebilir. Burada bir yanlış anlamamanın da önünü almak için şu kaydı eklemeliyiz. Bu söylenenler, iman olayını salt armağan hadisesine indirgeyip, bu yolda atılan çabaları göz ardı etmeye matuf değildir. Tam aksine, bunların da hakkı teslim edildikten sonra, verilen şeye dikkatleri tevcih etmeye dönüktür.

Sonuç

Armağan kavramı üzerine kurulu olan bir konuyu, din felsefesi bağlamında ele almanın zorluğunun, yer yer de yapaylığının farkındayız. Bununla birlikte, bir felsefi sorunun bağlam kazanması her zaman bu türden bir riski kendisinde barındırır. Öte yandan bir vakıa olarak, artık din felsefesinin sorunlarını ve de onların ele alınış biçimini zenginleş-

tirmesi beklenir bir durumdur. Din felsefesi için, aynı sorunu başka kavramlar üzerinden okumak bazen oldukça verimli açılımlar üretmemize imkan tanyabilir. Çalışmamız, bu kayıtlarla birlikte düşünüldüğünde, gerçek zeminini kazanabilir.

Bu makalede, ilk olarak, onu duyan zihinler için basit bir ekonomik etkinliği çağrıştıran armağan kavramının hem çağdaş felsefede hem de İslam düşüncesi içinde önemli bir yer işgal ettiğini vurgulamaya çalıştık. Bununla birlikte asıl hedefimiz, bu konuyu din felsefesi konuları arasına dahil etmektir. Bunda ne ölçüde başarılı olduğumuzu, bu çalışma sonrasında yapılacak tartışmalar tayin edecektir. Takdir edileceği üzere armağan kavramı bağlamında yapmaya çalıştığımız çaba oldukça yenidir, bu nedenle henüz tam anlamıyla oturmuş sorunların ve de çözümlerin tartışıldığı söylenemez. Bu ön çekincelerle birlikte biz, özellikle, dini tecrübe ve iman hadiselerinde armağanla anlatılmak istenen şeye denk düşen bir boyutun olduğunu söylemeye çalıştık. Her iki olayda da, delili aşan, "vehbi" olan bir yön vardır. Diğer taraftan armağan kavramı, öyle zannediyoruz ki, bazı açılardan din felsefesi için özgün *yordamlar* açabilir. En azından bu şekilde, bazı din felsefesi problemleri daha ılımlı bir biçimde ele alınabilir. Sözgelimi, iman *salt* bir mantık ve matematik problemi olmaktan çıkıp, armağanın konusu da olduğunda bazı sorunların en azından bir çözülme eğilimi gösterecekleri söylenebilir. Bu durumu, rasyonel din felsefesinin karşıtı olarak *değil*, aksine ona yardımcı, mümkünse de onu bütünler bir husus olarak ifade etmekteyiz. Sonuçta, en kötü olasılıkla, bu noktalar üzerinde düşünülme değeri olduğu kanısındayız.

Kaynakça

- Akay, Ali (1999). *Armağan*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Altan Kar (2005). *Sembolik Kültür İlişkileri ve Bir Örnek Olarak Armağan Kavramı*. İstanbul. (Basılmamış Doktora Tezi).
- Bataille, Gerorge (1999). *Lanetli Pay*. Çev. M. Yakupoğlu. İstanbul, Mor Yay.
- Beyzadeoğlu, Süreyya (1994). *Ahmet Badi'nin Armağan Adlı Eseri*. Edirne. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Billings, J. Todd (2005). "John Milbank's Theology of the "Gift" and Calvin's Theology of Grace: a Critical Comparison". *Modern Theology*, 21: 1 January.
- Bourdieu, Pierre (1995). *Pratik Nedenler: Eylem Kavramı Üzerine*. Çev. Hülya Tufan, İstanbul: Kesit Yay.
- Cami, Molla (2005). *Sufilere Armağan*. Çev. Yusuf Öz, İstanbul: Gelenek Yay.
- Caputo, John D. (1999). *Apostles of Impossible: On God and Gift in Derrida and Marion*. *God, the Gift and Postmodernism*, ed. John D. Caputo, M. J. Scanlon, Bloomington-Indianapolis: Indiana University Press.
- Caputo, John D. (2002). *The Time of Giving, the Time of Forgiving. The Enigma of Gift and Sacrifice*. ed. E. Wyschogrod, New York: Fordham University Press.

- Caputo, John D. (2003). "Derrida and Marion: Two Husserlian Revolutions". *Religious Experience and the end of Metaphysics*. ed. J. Bloechl, Bloomington-Indianapolis: Indiana University Press.
- Carlson, Thomas A. (2007). "Blindness and the Decision to See: On Revelation and Reception in Jean Luc Marion". *Counter-Experiences: Reading Jean-Luc Marion*, ed. Kevin Hart, Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Coşar, Asiye Mevhibe (2007). *Hediye Kelimeleri Sözlüğü*. Kültür Tarihimizde Çeyiz. ed. E. G. Naskali-A. Koç, İstanbul: Picus Yay.
- Derrida, Jacques (1994). *Given Time: I. Counterfeit Money*. trans. P. Kamuf, Chicago, University of Chicago Press.
- Derrida, Jacques (2002). *Faith and Knowledge: The Two Sources of 'Religion' at the Limits of Reason Alone*. Gil Anidjar (ed.), Acts of Religion, London: Routledge.
- Derrida, Jacques (1999). "İman ve Bilgi Basit Aklın Sınırlarında 'Din'in İki Kaynağı". Çev. Melih Başaran, *Toplumbilim*, 10.
- Farmer, Tamsin Jones (2002) "Revealing the Invisible: Gregory of Nyssa on the Gift", *Modern Theology*. 21: 1 2005.
- Godbout, Jacques T. (2003). *Armağan Dünyası*. Çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul: İletişim Yay.
- Hediye Kitabı*, ed. E. G. Naskali-A. Koç, İstanbul: Kitabevi Yay., 2007.
- Heidegger, Martin (2001). *Zaman ve Varlık Üzerine*. Çev. Deniz Kanıt, Ankara: A Yay.
- Horner, Robyn (2001). "Rethinking God as Gift: Marion", *Derrida and the Limits of Phenomenology*. New York: Fordham University Press.
- İbn Arabi (2006). *Fusûsu'l-Hikem*. Çev. ve Şerh. Ekrem Demirli, İstanbul: Kabcacı Yay.
- İbn Sina (2004). "er-Risaletu'l Arşiyye". *Risaleler*. Çev. Alparslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbaoğlu, Ankara: Kitabiyat.
- İbn Sina (2000). *Arş Risalesi*. Çev. Enver Uysal, Uludağ Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, 9.
- İbn Sina (2005). *İşaretler ve Tembihler*, Çev. A. Durusoy-M. Macit-E. Demirli, İstanbul: Litera Yay.
- Jean-Luc Marion (2002). *Being Given: Toward a Phenomenology of Givenness*. Stanford: Stanford University Press.
- Jean-Luc Marion (2005). *The Reason of the Gift. Givenness and God: Questions of Jean-Luc Marion*. ed. I. Leask-E. Cassidy, New York: Fordham University Press.
- Jeffrey L. Kosky (2001). *Levinas and the Philosophy of Religion*. Bloomington: Indiana University Press.

- Levinas, E. (1987). *Otherwise than Being: or Beyond Essence*. Trans. A. Lingis, Boston: M. Nivhoff.
- Levinas, E. (2003a). *Varolansız Varoluş*. çev. Erdem Gökyaran, (Sonsuza Tanıklık). haz. Z. Direk-E. Gökyaran, İstanbul: Metis Yayınları.
- Levinas, E. (2003b). *Felsefe, Adalet ve Aşk*. Çev. Medar Atıcı, (Sonsuza Tanıklık), haz. Z. Direk-E. Gökyaran, İstanbul: Metis Yayınları.
- Marion, Jean-Luc (1998). *Reduction and Givenness: Investigations of Husserl, Heidegger, and Phenomenology*. Trans. Thomas A. Carlson, Evanston: Northwestern University Press.
- Marion, Jean-Luc (2000). The Saturated Phenomenon. Phenomenology and the "Theological Turn": The French Debate. ed. D. Janicaud vd., New York: Fordham University Press.
- Marion, Jean-Luc (2003). *Introduction: What Do We Mean by 'Mystic. Mystics: Presence and Aporia*. ed. M. Kessler-C. Sheppard, Chicago: Chicago University Press.
- Marion, Jean-Luc (2004). "The Hermeneutics of Revelation". *Debates in Continental Philosophy*. Ed. Richard Kearney, New York, Fordham University Press.
- Marion, Jean-Luc (2008). *The Visible and the Revealed*. Fordham University Press.
- Marion, Jean-Luc, (1991). *God Without Being*. Trans. T. Carlson, Chicago: University of Chicago Press.
- Mauss, Marcel (2005). *Bağış (Hediye) Üzerine Bir Deneme, Sosyoloji ve Antropoloji*. Çev. Özcan Doğan, Ankara, Doğu Batı Yay.
- Mauss, Marcel (1934). *Hibe: Arkaik Cemiyetlerde Mübadelenin Şekilleri ve Sebepleri*. Çev. S. Etem, İstanbul.
- Mevlana, Celaledin Rumi (1992). *Divan-ı Kebir*. Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Milbank, John (1995). "Can a Gift Be Given? Prolegomena to a Future Trinitarian Metaphysic". *Modern Theology*. Vol. 11, no. 1.
- er Razi, Ebu Bekr (2003). *Peygamberlik Üzerine. İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, der. ve çev. Mahmut Kaya, İstanbul, Klasik Yayınları.
- Ricoeur, Paul (2006). *Memory, History, Forgetting*. University of Chicago Press.
- Schrag, Calvin O. (2002). *God as Otherwise Than Being: Toward a Semantics of the Gift*. Evanston, Northwestern University Press.
- Singer, Amy (2002). *Osmanlı'da Hayirseverlik*. Çev. Dilek Şendil, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şener, Abdülkadir (1984). *İslam Hukukunda Hibe*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Topping, Richard R. (2007). *Revelation, Scripture and Church: Theological Hermeneutic Thought of James Barr, Paul Ricoeur and Hans Frei*. London, Ashgate.

Tunçay, Mustafa (1997). *Kuşşası'nın "Kelimetü'l-Cud Ala Kavli bi-Vahdeti'l-Vucud" Adlı Eseri*. İstanbul, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Yavuz, Salih Sabri (t.y.). *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Yükneki, Edib Ahmed (1915). *Hibetü'l-hakayık/Atebetü'l-hakayık*. Şrh. Necip Asım Yazıksız, İstanbul: Matbaa-i Amire.